

Moje verze kritického racionalismu¹

Hans Albert

Ve svém mládí jsem byl přívržencem filosofie dějin Oswalda Spenglera² a toto pojetí jsem zastával až do konce druhé světové války. Četbou Spenglerovy knihy „Léta rozhodnutí“³ jsem se vymanil z nacionálně-socialistického názoru na svět, který jsem po určitý čas sdílel.⁴ I když Spenglerovu filosofii v posled zamítneme, musíme přece jen připustit, že jeho odmítnutí vládnoucího eurocentrického pojetí dějin bylo oprávněné.

Po válce jsem určitou dobu akceptoval pragmatismus Huga Dinglera, který hájil konečné zdůvodnění všech vědeckých výpovědí. Aplikoval jsem jeho pojetí teorie poznání ve své disertaci na kritiku neoklasické ekonomie.⁵ Díky pracím vídeňského filosofa Viktora Krafta, jehož nauky o hodnotách a kritice konvencionalismu jsem si obzvláště cenil, jsem se poté seznámil s logickým pozitivismem.⁶ Kraftova kritika Dinglerova pojetí mě oslovila a podnítila mě k tomu, abych se vzdal svého pragmatismu orientovaného na Dinglera. Řešení problémů teorie poznání se mi pak v rámci pozitivismu jevílo přesvědčivější, zatímco v etice jsem upřednostňoval jistý druh existencialismu.

Nejprve jsem se domníval, že naukový koncept Karla Poppera mohu řadit k pozitivismu, tento názor jsem však revidoval poté, co jsem se s ním roku

1 Přeloženo z německého originálu: Albert, H., *Meine Version des Kritischen Rationalismus*. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*. Tübingen, Mohr Siebeck 2011, s. 1–6. © Max Albert. Transl. © O. A. Funda. Poznámkový aparát byl částečně upraven podle úzu *Filosofického časopisu*. Tento text je v češtině publikován poprvé. Pozn. red.

2 Srov. k tomu Spengler, O., *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1923.

3 Srov. Spengler, O., *Jahre der Entscheidung*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1933.

4 Srov. k tomu moji knihu: Albert, H., *In Kontroversen verstrickt. Vom Kulturpessimismus zum kritischen Rationalismus*. Münster, LIT Verlag 2010, s. 23–30.

5 Srov. k tomu moji knihu: Albert, H., *Rationalität und Existenz. Politische Arithmetik und politische Anthropologie* (Tübingen, Mohr Siebeck 2006), která obsahuje text mé disertace. V této knize je k němu připojen sebekritický doslov, ve kterém se dotýkám omylů, které disertace obsahuje. Jsou v ní nicméně obsaženy i argumenty, které kdysi i nyní považuji za správné. K nim patří především moje kritika radikalismu alternativ, onoho způsobu myšlení, s nímž jsem se později stále znovu setkával. Dále moje kritika užití principu dostatečného důvodu, na niž jsem mohl později navázat, když jsem rozvíjel svoji metodologickou koncepci. (Srov. k tomu moji knihu: Albert, H., *Traktat über die kritische Vernunft* (1968). 5. vylepšené a rozšířené vydání. Tübingen, UTB 1991, s. 13–18.) K tomu pak patří především moje kritika podcenění významu institucionální zvrácenosti v neoklasické ekonomii.

6 Srov. Kraft, V., *Mathematik, Logik und Erfahrung*. Wien, Springer-Verlag 1947; týž, *Der Wiener Kries*. Wien, Springer-Verlag 1950; a týž, *Grundlagen einer wissenschaftlichen Wertlehre*. 2. Aufl. Wien, Springer-Verlag 1951.

1958 osobně seznámil na vysokoškolských týdnech v Aplbachu. Teprve tam jsem pochopil, že základ Popperova pojetí tkví naopak v kritice hlavních tezí pozitivismu a že v protikladu k filosofům Vídeňského kruhu v žádném případě neodmítá metafyzické výpovědi jako nesmyslné. Popperova kritika mě oslovila a já pod jejím vlivem přešel ke kritickému racionalismu. Opustil jsem Dinglerův požadavek konečného zdůvodnění a přidržel jsem se názoru, který sdílel i Karl Popper a jehož podstatou byla teze, že problémy teorie poznání nejsou řešitelné pomocí logické analýzy jazyka, nýbrž je třeba je nazřít jako problémy adekvátní metodologie.

Popperem založený kritický racionalismus je filosofickou koncepcí, která spojuje konsekventní falibilismus s kritickým realismem a metodologickým revizionismem. Konsekventní falibilismus zdůrazňuje omylnost člověka ve všech jeho pokusech o řešení problémů, nejen v jeho poznávací činnosti. Kritický realismus tvrdí, že existuje na lidském poznání nezávislá skutečnost, která je lidskému poznání dostupná. Ke kritickému realismu se pojí korespondenční teorie pravdy.⁷ V důsledku metodologického revizionismu je pak každé řešení problému principiálně revidovatelné.

Postupně se vyprofilovaly různé verze tohoto filosofického pojetí, které se v různé míře a směrech odlišují od původního konceptu, který zastával Karl Popper. Též moje verze kritického racionalismu se v některých bodech odlišuje od Popperovy. V protikladu vůči Popperovi zastávám například konsekventní naturalismus. Tvrdím tedy, že neexistuje žádná oblast skutečnosti, která by nemohla být zkoumána metodami vyvinutými přírodními vědami, v důsledku čehož všechny procesy, na něž se zaměříme, mohou být vyloženy způsobem, který je v těchto vědách obvyklý.⁸

Zatímco Karl Popper již ve své *Logice vědeckého bádání*⁹ vyšel z možnosti odlišení vědeckých a metafyzických výpovědí, a také později na této možnosti trval, já jsem ve svém pojetí kritického racionalismu od počátku akcen-

7 Stojí tak v protikladu vůči modernímu antirealismu, který je spojen s mýtem rámce. Srov. k tomu můj článek: Albert, H., Der Mythos des Rahmens und der moderne Antirealismus. Zur Kritik des idealistischen Rückfalls im gegenwärtigen Denken. (In: Gadener, V. – Wendel, H. J. (Hrsg.), *Rationalität und Kritik*. Tübingen, Mohr Siebeck 1996, s. 9–28.) Srov. též můj článek: Albert, H., Die soziale Verankerung der Wissenschaft und die Steuerung des Erkenntnisgeschehens (In: Linder, W. – Helbling, H. – Bühler, H. (Hrsg.), *Liberalismus nach wie vor. Grundgedanken und Zukunftsfragen*. Zürich, Neue Zürcher Zeitung 1980, s. 1–18), ve kterém podrobněji kritice a odmítám instrumentální pojetí vědy, která upouští od analýzy realizovatelných alternativ.

8 Karl Popper vyvinul třístupňovou ontologii, v jejímž důsledku je jen jeden z jím postulovaných tří světů této metodě dostupný. Srov. k tomu: Popper, K. R., *Knowledge and the Mind-Body-Problem: In Defence of Interaction*. Ed. by M. A. Noturno. London, Routledge 1994.

9 Popper, K. R., *Logika vědeckého bádání*. Z angl. vydání přel. J. Fiala. Praha, Oikymen 1997. Kniha vyšla nejprve německy pod názvem *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft* (Wien, Springer 1935). V roce 1959 ji Popper částečně přepracoval a přeložil do angličtiny, v níž vyšla pod názvem *The Logic of Scientific Discovery*. Pozn. překl.

toval problém přemostění.¹⁰ Domnívám se totiž, že v našem hledání upotřebitelných řešení problémů není v žádném případě žádoucí předjímat ostré vymezení mezi disciplínami. To platí i pro Popperem akcentované rozlišení mezi metafyzikou a vědou. Ostatně sám to v jednom případě ukázal, když pomocí jedné biologické teorie, konkrétně evoluční teorie poznání, řešil problémy, které patří do sféry metafyziky poznání.

Co se týče teorie poznání, zastával Popper názor, který je oprávněně možné označit jako logicistní. To znamená, že se snažil logickými prostředky a nástroji řešit problematiku poznání. To jej dovedlo například až ke konvencionalistickému řešení problému báze, totiž k tvrzení, že pro užití a přezkoušení teorií jsou nezbytné výpovědi založené na pozorování. Dovedeno do důsledků by to vedlo téměř k odkazování se na lidské vzetí na vědomí, avšak Popper byl toho mínění, že vjemy patří do psychologie, a proto nesmějí hrát žádnou roli v teorii poznání. Aby se vyhnul psychologismu, a tím relativismu, akceptoval konvencionalistické řešení problému báze. Zohlednění teorii poznání skutečně v žádném případě nevede k relativismu.¹¹ „Čistá“ nauka o poznání, tj. takové pojetí poznání, které se odvolává jen na logické souvislosti a nebere v potaz žádné výsledky empirických věd, je – dle mého mínění – neudržitelné.¹² O výše zmíněné evoluční teorii poznání však Popper napsal, že je jen „aplikací logiky“. „Jinak řečeno, evoluce nemohla postupovat jinak.“¹³ Neudržitelnost čisté nauky o poznání je nicméně příkladem toho, že ostré oddělování disciplín může jediné znemožňovat akceptovatelné řešení tohoto problému.

Podle mého přesvědčení je úkolem realistické nauky o poznání objasnění procesu poznání, tedy problematiky, k jejímuž řešení mohou principiálně přispět všechny vědy.¹⁴ Toto objasnění je možné skrze hypotetický rekurs k vybavenosti lidských poznávacích mohutností a dalších podmínek rele-

10 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., *Kritizismus und Naturalismus. Die Überwindung des klassischen Rationalitätsmodells und das Überbrückungsproblem*. In: *týž, Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 17 nn.

11 K tomu srov. tamtéž, s. 7–27; rovněž k tomu srov. můj článek: Albert, H., *Erkenntnis, Sprache und Wirklichkeit. Der kritische Realismus und das Problem der Erkenntnis*. In: Kanitscheider, B. (Hrsg.), *Sprache und Erkenntnis. Festschrift für Gerhard Frey zum 60. Geburtstag*. Innsbruck, Inst. f. Sprachwissenschaft d. Univ. Innsbruck 1976, s. 39–53; jakož i moji knihu: Albert, H., *Kritik der reinen Erkenntnislehre. Das Erkenntnisproblem in realistischer Perspektive*. Tübingen, Mohr Siebeck 1987, s. 51–58 a dál.

12 Srov. k tomu též můj článek: Albert, H., *Zur Erkenntnisproblematik nach Darwin*. In: *týž, Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 28–39.

13 Srov. k tomu Albert, H. – Popper, K. R., *Briefwechsel 1958–1994*. Hrsg. von M. Morgenstern – R. Zimmer. Frankfurt a.M., Fischer 2005, s. 261. Namítl jsem Popperovi: „Jestliže evoluce nemohla v žádném případě probíhat jinak (logicky viděno), pak by přece musela negace evoluční teorie obsahovat rozpor.“ Viz tamtéž, s. 262. Na to pak Popper už neodpověděl.

14 Srov. k tomu moji knihu: Albert, H., *Kritik der reinen Erkenntnislehre. Das Erkenntnisproblem in realistischer Perspektive*, c.d., s. 5.

vantních pro vznik poznání.¹⁵ Jde tedy o to vypátrat reálné podmínky zkušenostního poznání a reálné zákonitosti, s jejichž pomocí můžeme vysvětlit, jak docházíme ke zkušenosti a jak se ze zkušeností můžeme učit. Taková nauka obsahuje program poznání, v rámci jehož metod a výsledků mohou být použity všechny reálné vědy, které přicházejí v úvahu pro analýzu poznání jako dění. Např. biologie, psychologie, lingvistika a společenské vědy. Čistá nauka o poznání, která by se chtěla ostře ohraničit od bádání reálných věd, by do značné míry operovala „ve vakuu“, a proto by upadala do dogmatického apriorismu.

Co se týče metodologie, může být pojata jako disciplína technologické povahy, která praxi poznání slouží jako normativ.¹⁶ Její úloha nemusí být v žádném případě omezena jen na to, aby sloužila jako uvedení do kritického přezkoušení teorií, v důsledku čehož by byl problém objevu vyzávorkován a odkázán do oblasti psychologie. Je možné ji uchopit spíše jako racionální heuristiku, která slouží k tomu, aby směřovala praxi poznání směrem k jeho pokroku. Dává nám odpověď na otázku, které metody přicházejí v tomto smyslu v úvahu vzhledem k řízení a vzestupu dění poznání. Zda a jak dalece budou tyto metody v tomto smyslu použity, závisí, kromě jiného, na sociálních podmínkách, a především na samém ustavení vědy. Aby bylo možné zjistit, jak vypadá adekvátní ustavení vědy, je vhodné – a doufám, že jsem to dostatečně ukázal – odkázat na tradici institucionální ekonomiky.¹⁷

K objasnění lidského chování vyvinul Popper svou koncepci situační logiky, která se však ocitá v protikladu k jeho metodologii přírodních věd a, kromě jiného, je i rozporuplná. Jak konstatuje Böhm ve svém kritickém rozboru tohoto pojetí,¹⁸ „proměnily se Popperovy představy o situační logice... během času do tak značné míry, že je třeba mluvit o třech odlišných koncepcích“.¹⁹ Böhm tyto tři koncepce detailně analyzuje a podrobuje je pronikavé kritice. Při tom dochází k oprávněnému závěru, že „rozumění“ – v protikladu vůči Popperově koncepci –, „právě tak jako přírodovědné fenomény lze vysvětlit pomocí empiricky přezkoumatelných hypotéz o zákonech“.²⁰

15 Srov. tamtéž, s. 37 n.

16 Srov. tamtéž, s. 87 nn.

17 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., Die ökonomische Tradition und die Verfassung der Wissenschaft. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 75–92.

18 Srov. k tomu: Böhm, J. M., Kritischer Rationalismus und Hermeneutik. In: Böhm, J. M. – Holweg, H. – Hoock, C. (Hrsg.), *Karl Popper kritischer Rationalismus heute, Zur Aktualität kritischer-rationaler Wissenschaftstheorie*. Tübingen, Mohr Siebeck 2002, s. 203–227.

19 Srov. tamtéž, s. 205.

20 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., Hermeneutik und Realwissenschaft. Die Sinnproblematik und die Frage der Theoretischen Erkenntnis. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 40–74.

Ve své knize *Bída historicismu*²¹ se Popper kriticky zabýval historizující filosofií dějin. Hlavní teze této knihy, jak sám říká, zní takto: „nauka o dějinné nutnosti je a zůstane čistou pověrou, jakkoli usilovně se chce sama tvářit jako ‚vědecká‘, a tudíž není možné předvídat běh dějin.“²² S touto základní tezí a s kritikou historicismu, kterou Popper ve své knize předkládá, souzním.²³ Sám jsem se zabýval metodologickými problémy vědy o dějinách a zformuloval jsem kritiku historicismu charakteristického především pro německou tradici vědy, který ovšem není identický s Popperem kritizovanou filosofií dějin.²⁴

Karl Popper se sám označil za agnostika a nerozvinul žádné úvahy, které by se kriticky vymezovaly vůči náboženství. V každém případě však hájil toleranci a vyjadřoval sympatii k myslitelům, kteří se o toleranci zasazovali. A vyslovil se proti dogmatizaci při řešení problémů ve všech oblastech. Já jsem se, na rozdíl od Poppera, vždy kriticky zabýval náboženskými názory a teologickou argumentací.²⁵ Podle mého mínění patří k důležitým úkolům filosofie, která je tím povinována osvícenství, analyzovat a podrobovat pečlivé kritice koncepty, které jsou s vědeckým obrazem světa neslučitelné.²⁶ A mezi nimi pak zejména takové názory, jež vedou ke konsekvencím, které jsou z morálního hlediska krajně problematické. Samozřejmě, že jsou moje zaobírání se náboženskými problémy a moje kritika náboženství veskrze slu-

21 Srov. Popper, K. R., *Das Elend des Historizismus* (1965). 7. Aufl. Tübingen, Mohr Siebeck 2003. Český překlad: Popper, K. R., *Bída historicismu*. Přel. J. Odehnalová a J. Moural. Praha, Oikymenh 2000. Pozn. překl.

22 Srov. Popper, K. R., *Das Elend des Historizismus*, c.d., s. 9.

23 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., Die Möglichkeiten der Wissenschaft und das Elend der Prophetie. *Mitteilungen der Freunde der Universität Mannheim*, October 1974, s. 21–31.

24 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., Geschichte und Gesetz. Zur Kritik des methodologischen Historismus. In: Salamun, K. (Hrsg.) *Sozialphilosophie als Aufklärung, Festschrift für Ernst Topitsch*. Tübingen, Mohr Siebeck 1979, s. 111–132.

25 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., Kritischer Rationalismus und Christlicher Glaube. Zur Kritik der religiösen Weltauffassung. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 93–104; jakož i: Morgenstern, M. – Albert, H., Naturalismus und Kritik religiöser Weltauffassungen. In: Morgenstern, M., *Metaphysik in der Moderne. Von Schopenhauer bis zur Gegenwart*. Stuttgart, Martin Steiner Verlag 2008, s. 262–269.

26 Jsou sice náboženští myslitelé, kteří zastávají pozitivní přístup k osvícenství a tvrdí, že křesťanské náboženství je s vědeckým obrazem světa slučitelné, avšak dá se prokázat, že jejich argumentace se míjí cílem; srov. k tomu moji poznámku č. 23, v článku: Albert, H., Kritischer Rationalismus und Christlicher Glaube. Zur Kritik der religiösen Weltauffassung, c.d., s. 100 nn. Není bez zajímavosti, že když jde o řešení náboženských problémů, pak se katoličtí myslitelé, jako např. Joseph Ratzinger a Hans Küng, protestantští myslitelé, jako např. Rudolf Bultmann, a agnostik jako Jürgen Habermas zasazují o omezení užití rozumu stejnou měrou. Výchozí základem výše uvedených myslitelů je při tom ve všech těchto případech korupční hermeneutika, ve které problém pravdy není vzat vážně. Srov. k tomu můj článek: Albert, H., Der religiöse Glaube und die Religionskritik der Aufklärung. Beschränkungen des Vernunftgebrauchs im Lichte kritischer Philosophie. *Journal for General Philosophy of Science*, 37, 2006, s. 355–371.

čitelné s názory, které zastává Popper. On se jen raději věnoval jiným problémům.²⁷

Také moje zkoumání věnovaná problematice hodnot jsou slučitelná s Popperovými názory. Z mé kritiky analytické morální filosofie²⁸ se Popper radoval.²⁹ Ve svém *Traktátu o kritickém rozumu* jsem problematiku hodnot podrobně pojednal a ukázal jsem, jak lze při užití principu přemostění rozvinout kognitivní kritiku přesvědčení o hodnotách.³⁰

Problémy sociálního řádu se Popper zabýval především ve své knize *Otevřená společnost a její nepřátelé*.³¹ Já jsem se problémům tohoto druhu věnoval v jedné své knize³² a v několika dalších pracích. Zaměřil jsem se zejména na problémy, které Popper nepojednal, např. na problémy právní vědy,³³ problémy racionální politiky³⁴ a podmínky a možnosti sociálního řádu.³⁵ Nakolik dohlédám, jsou mnou v těchto pracích navržená řešení pojednaných problémů slučitelná s pojetím Karla Poppera.

27 Karl Popper projevil vůči méj kritice náboženství sympatii. Např. 31. 1. 1981 mi napsal: „Oba *Traktáty* jsou mi nejmilejší z Tvých knih, ale též knihu o Kűngovi jsem četl několikrát – je nejlepší z Tvých teologicko kritických děl.“ Srov. Albert, H. – Popper, K. R., *Briefwechsel 1958–1994*, c.d., s. 248.

28 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., *Ethik und Metaethik. Das Dilemma der analytischen Moralphilosophie*. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 130–162.

29 Srov. k tomu: Albert, H. – Popper, K. R., *Briefwechsel 1958–1994*, c.d., s. 56. Zde mi Popper k tomuto článku srdečně gratuluje.

30 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., *Erkenntnis und Entscheidung. Die Wertproblematik in kritischer Perspektive*. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 105–119. Tento článek je identický s III. kapitolou mé knihy *Traktat über die kritische Vernunft* (c.d.).

31 Srov. Popper, K. R., *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde* (1945). Bd. I: *Der Zauber Platon*, a Bd. II: *Falsche Propheten: Hegel, Marx und die Folgen*. 8. Aufl. Tűbingen, Mohr Siebeck 2003. Český překlad: Popper, K. R., *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Díl I: *Uhrnutí Platónem*. Přel. M. Calda, Praha, Oikoymenh 1994. Díl II: *Vlna prorocství – Hegel, Marx a co následovalo*. Přel. J. Odehnalová a J. Mural. 2. revidované vydání. Praha, Oikoymenh 2011. Pozn. překl.

32 Srov. k tomu mojí knihu: Albert, H., *Traktat über die rationale Praxis*. Tűbingen, Mohr Siebeck 1978.

33 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., *Erkenntnis und Recht. Die Jurisprudenz im Lichte des Kritizismus*. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 163–189.

34 Srov. můj článek: Albert, H., *Rationalität und Wirtschaftsordnung. Grundprobleme einer rationalen Ordnungspolitik*. In: *Gestaltungsprobleme der Wirtschaft. Andreas Predöhl aus Anlaß seines 70. Geburtstages gewidmet*. Hrsg. von H. Jűrgensen. Gűotingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1964, s. 86–113.

35 Srov. k tomu můj článek: Albert, H., *Die Verfassung der Freiheit, Bedingungen der Műglichkeit sozialer Ordnung*. In: týž, *Kritische Vernunft und rationale Praxis*, c.d., s. 182–207.